

Az egyenlőség szeretete

Jean-Fabien Spitz: *L'amour de l'égalité – essai sur le critique de l'égalitarisme républicain en France, 1770–1830.*
Paris, Vrin-EHESS, 2000. 292. o.

A francia politikai filozófiában járatos olvasó előtt nem ismeretlen J.-F. Spitz neve: szerzőnk már régóta arra törekszik, hogy Franciaországban megismertesse a John G. A. Pocock és Skinner nevéhez fűződő republikánus revizionizmust, azaz azt a politikai eszmetörténeti irányzatot, amely az eddig egyeduralnokodóként értelmezett lockei ihletésű liberalizmus komoly és minden ízében modern (azaz nem retrográd vagy reflektálatlanul múltidéző) konkurenseként azonosítja a politikai erény és a politikai egyenlőség szükségességét hangsúlyozó republikánus gondolatrendszert. Pocock szerint a modern politikai gondolkodásra a liberalizmus és a republikanizmus küzdelme nyomta rá bélyegét.¹ Az előbbi az egyén sérthetetlen jogait (különösen hangsúlyozva a korlátlan gazdasági növekedésen át vezető materiális jogokat) védi erőteljesen, míg az utóbbi folyamatosan korrigálni próbálja a liberalizmus individualizmusát, méghozzá azáltal, hogy a társadalmat elsősorban mint politikai közösséget fogja fel. Ebbe a szövegkörnyezetbe próbál illeszkedni Spitz könyve is. Előszavában nem kisebb célt tűz ki maga elé, mint annak bizonyítását, hogy az elsősorban Rousseau és Mably nevével fémjelvezhető neoklasszikus-egalitárius paradigma a teoretikusan még csak akkoriban körvonalazódó individualista liberalizmus legfontosabb vitapartnere volt. Mi több, mind a logikai, mind az időbeli elsőbbség is a neoklasszikusokat illeti: Spitz véleménye szerint Rousseau és a többi neoklasszikus

írásaiban a modern ember elnyomás alóli felszabadulásának első koherens teóriáját találhatjuk meg; a liberalizmus csak válasz, az egalitárius politikai gondolkodás reakciója.

Pocockhoz és Skinnerhez hasonlóan szerzőnk is a politikafilozófiai kánon átalakítására, jobban mondva kiszélesítésére tesz kísérletet. Véleménye szerint ha kizárólag a korszakot fémjelző nagy nevekre összpontosítunk (pusztán az érvek szintjén az alábbiakban vázolandó vitát meg lehetne írni Rousseau és Benjamin Constant összecsapásaként) a *probléma* különböző megjelenési formái helyett, könnyen elsiklunk fontos kérdések mellett. A neoklasszikus/egalitárius *versus* individualista/liberális vita különböző aspektusait tehát számos kevésbé (sőt, talán egyáltalán nem ismert) szerző – mondhatni, kismester – írásai alapján rekonstruálja, méghozzá igen sajátos, félig logikai, félig időbeli felbontásban.

A bevezetés jó alkalom az alapfogalmak tisztázására: mit is értünk egyenlőségen? A 18. század második fele és a Forradalom liberálisai (Mousnier, Mme de Staël) szerint nem jelenthet többet a jogi egyenlőségénél (*l'égalité des conditions*), a feudális eredetű privilégiumok felszámolásánál. Szerintük a vagyoni egyenlőség követelése tulajdonképpen értelmezhetetlen: a társadalom célja a természetes egyenlőtlenség helyreállítása és a játékszabályok garانتálása. Az ezen túlmenő egalitárius követeléseket pedig a feudális nemesség mohóságának tulajdonítják: az ő ragaszkodásuk művi (*artificiel*) kiváltságaikhoz provokálta ki az egyenlőség követelésének egyre radikálisabb megfogalmazásait.

Még öelöttük is világos azonban az a tény, hogy képtelenség egy olyan társadalom belső kohézióját fenntartani, ahol a polgárok súlyosan eltérő vagyoni helyzetben vannak: igaz, a politikai egyenlőség feltételeinek biztosításával az egyenlőtlenség a privát-gazdasági szférába száműzetik, azonban a gazdagok oly súlyos dominanciát

¹ Az irányzat alpműve: Pocock, John G. A.: *The Machiavellian Moment*. Princeton University Press, 1975. Az 1997-es (az angol nyelvűt több mint húsz évvel követő) francia kiadás értő előszava Spitz munkája.

képesek gyakorolni a szegények felett, hogy utóbbiak elvesztik a közösséghez való tartozás érzését, s így teljesen védtelenek maradnak minden politikai (szociális vagy akár totalitárius) ideológiával szemben. Spitz felhívja a figyelmet a kérdés mai aktualitására: a vegytiszta, republikánus vagy szociális korrekciótól mentes liberális demokrácia felszámolja önmagát, vagy legalábbis kiüresedik, deficittel küzd. A mai republikánus politikai filozófia² alaptétele sem más, mint az, hogy az egyénnek el kellene fogadnia személyes szabadságának (a lehető legkisebb mértékű) korlátozását a *res publica* megőrzése érdekében. A különböző nacionalista vagy kommunisztikus kihívásokkal szemben védtelen társadalomban ugyanis az egyéni jogok kérdése fel sem merül.

Már a mű bevezetőjében eljutunk tehát a kétféle szabadságfelfogás szembeállításáig. A klasszikus hagyomány a hatalomról, míg a liberális az anyagi javakról beszél. Az utóbbi szerint a szabadság nem más, mint a dolgoktól, a természettől, a szükségletektől való függetlenség; a minél szélesebb körű cselekvés képessége. Kevésbé érdekli a politikai hatalomnak az emberek életébe való beavatkozásának lehetősége, csak a konkrét interferencia mértékével törődik, innen származik bizonyos fokú közönye a különböző kormányformák iránt. A republikánusok szerint viszont a velünk természetszerűen egyenlő embertársainktól való függés a szabadság igazi ellentettje. A szabadság sérelmének nem feltétele a felettünk állók beavatkozása életünkbe, már akkor is a dominancia jelenségével állunk szemben, ha két ember között hatalmi viszony áll fenn, ha az egyik befolyásolhatja a másik életét. A szabadság republikánus meghatározása tehát nem tisztán individualista: nem lehetek egyénileg szabad egy despotikus államban.³

² Pettit, Philipp: *Republicanism, a Theory of Freedom and Government*. Oxford, 1997.

³ Az effektív és a potenciális akadályoztatás ellentétéről van itt szó. Egy liberális szerint tökéletes szabadságot élvezhetünk egy felvilágosult despota uralma alatt, aki, bár befolyásolhatná tetteinket, tudja, hogy nem érdeke, így nem teszi. A republikánus szabadságfelfogás szerint azonban már az is dominancia, ha

Spitz szerint mind a liberális, mind a republikánus argumentáció „készen volt” már a 18. század második felében, tehát jóval Benjamin Constant előtt. A vita tétje és lényege tulajdonképpen változatlan, különböző történelmi pillanatokban azonban különböző aspektusok kerülnek előtérbe.

A 18. század második fele szerzőnk szerint az antik respublikák mítoszával történő leszámolás pillanata. Athén, Róma és Spárta mítosza ismert, az azonban talán kevésbé, hogy milyen sokan dolgoznak a destrukcióján. Spitz különböző érvelési stratégiákat rekonstruál. Helvétius elismeri az antik respublikák nagyságát, politikai üzenetüket azonban nem tartja érvényesnek saját korára. Minden politikai erény kora társadalmi állapotát tükrözi: csak egy materiális értelemben szegény társadalom épülhet a hősies patriotizmusra, a 18. század erényei inkább a megbízhatóság és a kiszámíthatóság kell hogy legyenek. D’Holbach messzebb megy Helvétius „pseudoklasszicizmusánál”: ő minden nagyságot megtagad az antikoktól, abszolút értelemben barbárnak és igénytelennek tekinti őket, patriotizmusukat pedig párhuzamba állítja a papi fanatizmussal. Ezt a mozzanatot mélyíti el a két filozófusnál jóval kevésbé ismert Boulanger, aki az antik respublikákat korábbi teokratikus politikai rendszerek utolsó hajtásaként értelmezi.

A negatív aspektus után lássuk a liberális érvelés pozitív oldalát. A törvény előtti egyenlőségre, ám a vagyonok egyenlőtlenségére épülő társadalom előnyei megszámlálhatatlanok d’Holbach, Vauvenargues vagy Boesnier szerint. Az utóbbi úgy véli, hogy az antikok már a célmeghatározásban tévedtek: a boldogság legfontosabb összetevője nem az egyenlőség, hanem a materiális gazdagság, amelynek fejlődését pedig kifejezetten sarkallja az egyenlőtlenség. Értelmezhetetlennek ítéli a republikánusok függetlenségvágyát is: nem a mindenkitől független, autonóm, külső befolyásokat elkerülni képes ember igazán szabad, hanem az, aki képes saját (és így közvetve) az egész

valakinek lehetőségében áll akadályozni szabad cselekvésünket.

társadalom céljait előremozdító interdependenciába kerülni embertársaival. Minél komplexebb ugyanis a társadalmat alkotó kölcsönös függések rendszere, annál függetlenebbé válhatunk szükségleteinktől, annál szabadabbak vagyunk. Vegyük azonban észre – s ezt Spitz bár említi, nem hangsúlyozza kellőképpen, talán azért, hogy ne csökkentse a republikanizmus-vita jelentőségét –, hogy a liberálisok küzdelme két fronton zajlik: Boesnier szükségesnek érzi, hogy a feudális félmúlt felé is vágjon egyet. A függés ugyanis csak akkor üdvös, ha kölcsönös (a jó dependencia – interdependencia); a feudalizmus, mint politikai-gazdasági rendszer baja az, hogy a hatalmi viszonyok egyirányúak: az alávetetteknek nincsen lehetőségük kihasználni az együttműködés előnyeit.

A legfontosabb kérdés persze az, hogy van-e az egyenlőtlenségnek kritikus, már tolerálhatatlan mértéke. Szétvetheti-e a társadalmat, ha jogilag egyenlő emberek között teljesen aránytalanul oszlanak meg az anyagi javak? A liberális válasz bizonytalan: igazságos és igazságtalan egyenlőtlenséget nem mennyiségi alapon különböztet meg Boesnier és d'Holbach: ha a vagyoni különbségek „természetes eredetűek” (tehát nem előjogokból, hanem piaci mechanizmusokból következnek), akkor szerintük nem tekinthetők igazságtalannak. Ma már tarthatatlan optimizmussal azonban úgy vélik, hogy az egyenlőtlenség ezen „természetes” fajtája, ha el soha nem is tűnik, mérséklődik majd az idők folyamán.

A Forradalom idején nyilvánvalóan védelemre szorul a szabadság liberális, anti-egalitárius felfogása. A fentebb már ismert lecke felmondása után azonban Sièyes, Necker vagy Mme de Staël új elemekkel is gazdagítják a vitát. Necker a boldogságot abban látja, hogy az ember egy természetesen hierarchizált társadalomban próbál egyre előrébb haladni egy képzeletbeli ranglétrán. Az egymástól független emberek egyenlősége olyan absztrakt társadalmi teret teremtene, amelyben képtelenség lenne értelmes célokat kitűzni. Az ilyen egyenlőség önmagát beteljesíteni nem képes jóslat. A függetlenségként felfogott szabadság eltá-

volítaná egymástól az embereket, akik gyanakodva méregetnék egymást: az egalitárius hisztéria Necker által vázolt karikatúrájában nem nehéz felfedezni a jakobinus rémképet.

Spitz külön fejezetet szentel Condorcetnek, aki ugyan a liberálisok közé sorolandó, mégis számos kérdésben elismeri az egalitáriusok igazát. Komolyan elgondolkodik azon, hogy az állam milyen szerepet játszhat az egyenlőtlenség mérséklésében. Egy demokratikus szellemű törvényhozó hatalomnak kötelessége elősegíteni egy igazságosabb örökösödési rendszert létrejöttét; köteles mindenkinek biztosítani az oktatásban való részvételt, hisz bizonyos ismeretek nélkül képtelenség élvezni még egyéni jogainkat is; elismeri a progresszív adózás szükségességét is. Condorcet konklúziója, amely szerint csak az az egyenlőtlenség fogadható el, amelynek dinamikája végső soron a legszegényebbeknek is előnyére szolgál, tulajdonképpen megelőlegezi Rawls második alapelvét.⁴

A mű utolsó előtti fejezete egy szinte teljesen ismeretlen szerző, Dunoyer nézeteivel foglalkozik. Spitz szerint ő teremti meg a francia liberális gondolatok lelkiismeret-furdalás nélküli szintézisét. Az ismert érveket újra felsorolva számol le Rousseau autonómia-felfogásával, a politikai erénynek pedig még a gondolatát is elutasítja. Teljesen nyíltan beszél a politikai rendszerekkel szembeni liberális közönytől is: a természetellenes jogokat egy hatalom sem képes biztosítani, a természeteseket pedig többféle politikai rendszer is garantálja. Angliában sem a politikai hatalom műve a szabadság, éppen ellenkezőleg, a gazdasági-erkölcsi állapotok fejlettsége, a szabadság szelleme biztosítja a politikai stabilitást. A demokrácia a szabadság jele, nem létrehozója Dunoyer értelmezésében. Mi több, kifejezetten veszélyes politikai jogokkal felruházni arra még kellőképpen meg nem érett társadalmakat. Mindebben világosan megnyilvánul az a liberális felfogás, amely

⁴ Lásd Rawls, John: Az igazságosság elmélete. Budapest, 1997. 190–192.

szerint a politika csak eszköz, de semmiképpen sem cél.

Konklúziójában Spitz aláhúzza, hogy az évszázados vita elemei mennyire aktuálisak ma is, hiszen ugyanezek a kérdések foglalkoztatják napjaink politikai filozófiájának oly alakjait, mint Rawls vagy Dworkin. Az általa proto-liberálisnak nevezett ideológia szerint nem volt képes megnyugtató válaszokat adni az egalitárius premisszákra, noha azok túlzásaira és káros következményeire, a bennük rejlő totalitárius kísértésre könnyen rá tudott mutatni. Az azonban

nyilvánvaló, állítja Spitz (Pocockot folytatván), hogy az egalitarizmus nem a feudalizmus maradéka, nem nosztalgikus ideológia, hanem a politikai modernitás megkerülhetetlen összetevője. Semmiképpen sem állítható tehát, hogy a republikánus egalitarizmussal mélyen „megfertőzött” francia politikai gondolkodás kívül esne az angolszász liberalizmus fő vonalán. A republikanizmus maga a *mainstream*.

Balázs Péter